

3 CYWILIZACJA EGIPSKA

PRZYPOMNIJ SOBIE

1. Jaką rolę odgrywały doliny wielkich rzek w powstawaniu pierwszych cywilizacji?
2. Kto sprawował najwyższą władzę w starożytnym Egipcie?

■ WARUNKI NATURALNE EGIPITU

W czasie gdy w Mezopotamii kwitła kultura Sumerów, w **dolinie Nilu** w północno-wschodniej Afryce rozwijała się **cywilizacja egipska**. Obszar, na którym się ukształtowała, nie pokrywał się z terytorium współczesnego państwa egipskiego. Obejmował jedynie ujście Nilu do Morza Śródziemnego, nazywane od czasów starożytnych deltą, oraz część doliny rzeki – wąski pas ziemi o długości od kilkunastu do kilkudziesięciu kilometrów, ciągnący się wzdłuż obu jej brzegów. Od wschodu i zachodu dolinę Nilu otaczały położone znacznie wyżej obszary pustyńne i skaliste, które – poza rejonami wielkich oaz na Pustyni Libijskiej – w starożytności nie wchodziły w skład państwa egipskiego. W pewnych okresach historii należała do niego za to również leżąca na południu Nubia. Geograficznie i historycznie Egipt dzielił się na **Dolny**, obejmujący deltę Nilu, oraz **Górny**, rozciągający się w dolinie rzeki od granicy delty aż do **I katarakty**.

W życiu mieszkańców Egiptu najważniejszą rolę odgrywał Nil. W delcie rzeki oraz w jej dolinie znajdowały się tereny uprawne. Regularne wylewy nanosiły na nie żyzny muł, co zapewniało obfite plony. Dodatkowo stworzono system kanałów irygacyjnych, doprowadzających wodę na pola położone dalej od brzegów Nilu oraz odprowadzające jej nadmiar podczas wylewów. Egipcjanie uprawiali głównie jęczmień, pszenicę, proso, orkisz, oliwki i figi. Jadali dużo warzyw i owoców. Łowili także ryby rzeczne oraz spożywali mięso pochodzące z hodowli i polowań.

W odróżnieniu od Mezopotamii w Egipcie występowało dużo kamienia. W kamieniołomach pozyskiwano piaskowiec, granit, porfir, bazalt, alabaster i wapień, wykorzystywane do wznoszenia licznych pałaców i świątyń oraz tworzenia dzieł sztuki. Wydobywano tam także złoto, którego złoża odkryto w górach na wschód od Nilu. Z rosnącej nad rzeką trzciny, zwanej papirusem, wytwarzano materiał piśmienniczy, meble i różne artykuły codziennego użytku. Surowce zdobywano także drogą handlową oraz w wyniku wypraw wojennych. W ten sposób do Egiptu trafiały miedź z półwyspu Synaj oraz metale szlachetne i kość słoniowa z terenów położonych na południe od I katarakty. Egipt, oddzielony od reszty świata barierą pustyń oraz morz, był połączony z Bliskim Wschodem jedynie szlakiem handlowym, wiodącym przez wąski przesmyk prowadzący do półwyspu Synaj. Dlatego cywilizacja egipska przez znaczną część swoich dziejów rozwijała się w pewnej izolacji. W dużej mierze zadecydowało to o jej oryginalności, a także trwałości.

W dolinie Nilu do uprawy nadawały się tylko tereny położone przy samej rzece.

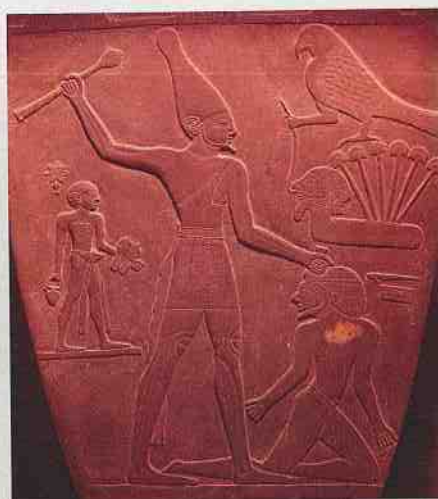
■ fotografia współczesna, Egipt

■ POCZĄTKI CYWILIZACJI EGIPSKIEJ

Cywilizacja egipska narodziła się w IV tysiącleciu p.n.e. W trudnym do precyzyjnego określenia momencie na terenach nad Nilem ukształtowały się dwa odrębne państwa: Górny i Dolny Egipt. Dotychczas uważano, że ich zjednoczenie nastąpiło na skutek podboju delty rzeki przez wojska władcy z południa – faraona **Narmera**. Jednak obecnie badacze dowodzą, że do kulturalnego i politycznego zespolenia kraju doszło przed objęciem władzy przez tego króla. Prawdopodobnie był on za to założycielem nowej stolicy państwa – **Memfis**. Miasto to leżało w pobliżu granicy obu części kraju. Narmer zapoczątkował panowanie ponad 30 kolejnych dynastii oraz trwające ponad trzy tysiąclecia dzieje starożytnego państwa egipskiego.

■ Paleta Narmera

Do najcenniejszych zabytków sztuki egipskiej z okresu początku państwa należy paleta Narmera – rzeźbiona kamienna tabliczka przeznaczona do rozcierania barwników.

Scena przedstawiająca faraona i pokonanych wrogów stanowi główny element płaskorzeźby zdobiącej jedną ze stron palety Narmera.
■ płaskorzeźba, Egipt, ok. 3000 r. p.n.e.

? W jaki sposób w sztuce egipskiej przedstawiano ludzi?

STAROŻYTNY EGIPT

- granice Egiptu w okresie Starego Państwa
- granice Egiptu za panowania XII dynastii w okresie Średniego Państwa
- granice Egiptu za panowania Totmesa III w okresie Nowego Państwa
- lądowe i morskie szlaki handlowe
- kierunki najazdu Hyksosów
- kierunki najazdów tzw. ludów morza
- X 1286 r. p.n.e. ważniejsze bitwy
- ziemi uprawne
- pustynie
- miejsca wydobycia:
 - granitu
 - miedzi
 - piaskowców
 - turkusów
 - oazy
 - świątynie
 - piramidy
 - szmaragdów
 - wapieni
 - złota

? PRACA Z MAPĄ

1. Wymień nazwy współczesnych krajów, na których terenach rozciągało się państwo egipskie w szczytowym okresie swojej potęgi.
2. Wskaż usytuowanie najważniejszych zespołów grobowych w starożytnym Egipcie.

■ PAŃSTWO FARAONÓW

Okres **Starego Państwa** to czas budowy mocarstwa faraonów i tworzenia centralnej administracji. Egipcjanie wynaleźli wówczas pismo, stworzyli swoją religię oraz rozwinęli architekturę, sztukę i literaturę. Większość z tych osiągnięć była ponadczasowa – korzystano z nich, nieznacznie zmienionych, przez trzy tysiąclecia.

Pierwszym faraonem, który kazał wybudować dla siebie kamienny grobowiec w kształcie piramidy, był **Dżoser**. Budowlę wzniesiono w Sakkarze według projektu królewskiego architekta **Imhotepa**. Sto lat później powstał kompleks monumentalnych piramid w Gizie, wzniesionych przez **Cheopsa** (Chufu), **Chefrena** (Chafre) i **Mykerinosa** (Menkaure). Symbolizują one potęgę starożytnego Egiptu.

Władcy musieli radzić sobie z konfliktami wewnętrznymi w państwie, spowodowanymi wzrostem znaczenia lokalnych urzędników. Stojący na czele **nomów** – egipskich okręgów administracyjnych – **nomarchowie** uniezależniali się od faraonów. Ostatecznie doprowadzili do dziedziczenia urzędów przez kolejnych członków swoich rodów. Zwiększenie roli niektórych „dynastii” nomarchów wywołał kryzys władzy centralnej.

CIEKAWOSTKA

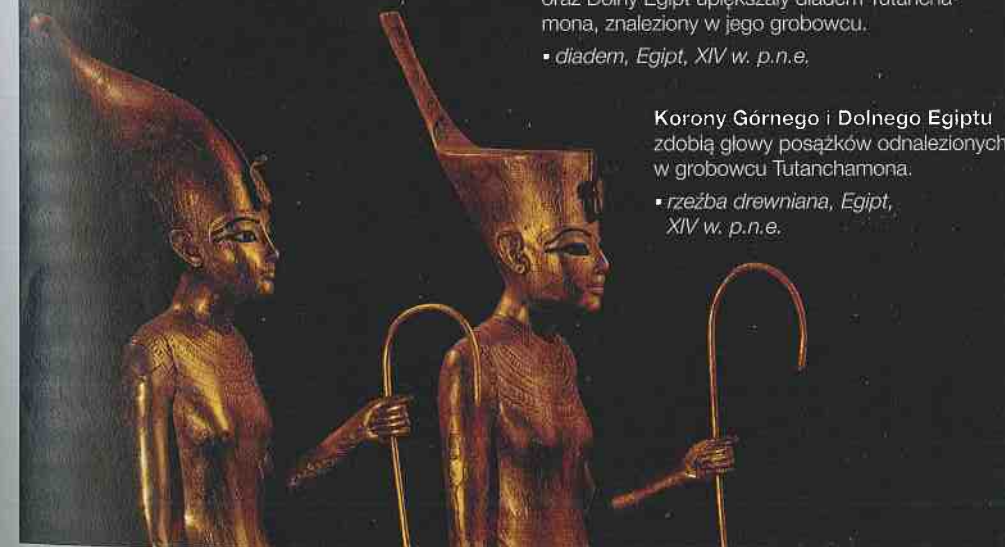
Korona faraonów

Noszona przez faraonów korona (*pszent*) symbolizowała jedność kraju. Składała się z dwóch elementów: białej, wysokiej – Górnego Egiptu (*o* nazwie *hedzet*) i czerwonej, niskiej Dolnego Egiptu (*deszeret*). Z przodu ozdoby znajdowały się święta kobra – znak boskiej ochrony, symbol czczonej w Dolnym Egipcie bogini Wadzet, oraz sęp – emblemat bogini Nechet z drugiej części kraju.

Głowy sępa i kobry symbolizujących Górny oraz Dolny Egipt upiększwały diadem Tutanchamona, znaleziony w jego grobowcu.

■ diadem, Egipt, XIV w. p.n.e.

Korony Górnego i Dolnego Egiptu zdobią głowy posągów odnalezionych w grobowcu Tutanchamona.

■ rzeźba drewniana, Egipt, XIV w. p.n.e.

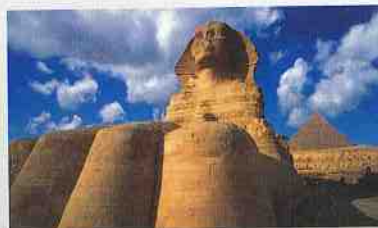
W XX w. p.n.e. Egipt odzyskał potęgę. Rozpoczął się okres **Średniego Państwa**. Kolejni faraonowie umacniali kraj, prowadzili ekspedycje i zwycięskie wojny, które przynosiły mu bogactwa. Po kolejnych kryzysach i najazdach władcy pochodzący z Teb ponownie zjednoczyli Egipt. Nastąpiła epoka **Nowego Państwa**. Odrodzony Egipt stał się wówczas największą bliskowschodnią potęgą. Jego stolicą były Teby – miasto czczonego w całym kraju boga Amona. Egipcjanie znacząco zwiększyli terytorium swojego państwa na drodze podbojów. Wpływy ich kultury sięgały już nie tylko Nubii i Libii, lecz także Mezopotamii, Azji Mniejszej i Krety. W **Dolinie Królów**, położonej na zachodnim brzegu Nilu, naprzeciwko Teb, powstały pierwsze monumentalne groby faraonów.

Za rządów najwybitniejszego władcy z tego okresu, Ramzesa II, Egipcjanie zetknęli się w czasie wypraw do Syrii z potężnym państwem **Hetytów**, położonym na terenie Anatolii (dzisiejszej Turcji). Wybuchła wojna, zakończona stoczoną ok. **1285 r. p.n.e.** bitwą **pod Kadesz**, po której podpisano układ pokojowy.

U schyłku XIII w. p.n.e. nad Egiptem zawisło poważne zagrożenie. Bliski Wschód najechały „ludy morza” – zlepek różnych plemion zamieszkujących wcześniej tereny nad Dunajem i Morzem Czarnym. Pod ich naporem upadły imperium Hetytów oraz państwo mykeńskie w Grecji.

■ Piramidy

Monumentalne grobowce wznoszone z rozkazu władców z okresu Starego Państwa miały świadczyć o wyniesieniu faraonów ponad społeczeństwo i czynić ich równymi bóstwom. Były nie tylko miejscami spoczynku władców, lecz także świątyniami – wierzono, że mieszkają w nich bogowie. Kształty piramid miały symbolizować zastygłe promienie słońca, po których duchy faraonów wznosiły się do nieba. Najbardziej znany zespół takich budowli znajduje się w Gizie. Największa z nich – piramida Cheopsa – ma 137 m wysokości, a długość jej boku u podstawy wynosi 227 m. Znajdujący się obok grobowiec Chefrena, syna Cheopsa, jest nieco mniejszy, jednak wygląda równie imponująco. Trzecia z wielkich piramid, znacznie mniejsza od pozostałych, została wzniesiona dla Mykerinosa. Oprócz kompleksu w Gizie oraz piramidy schodkowej w Sakkarze zachowały się jeszcze inne budowle tego typu, np. łamana piramida faraona Snofru w Dahszur.

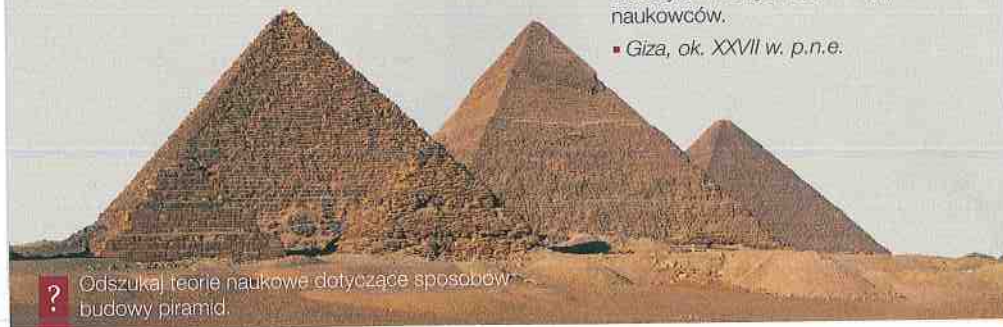

Sfinks z Gizy ma prawie 20 m wysokości i ponad 70 m długości. Jego głowa została prawdopodobnie wyrzeźbiona znacznie później niż reszta ciała – wcześniej była większa i mogła być głową szakala, lwa lub człowieka.

■ Giza, ok. XXV w. p.n.e.

Piramidy Mykerinosa, Chefrena i Cheopsa w Gizie są najsłynniejszymi budowlami Egiptu. Ich konstrukcja, sposób budowy, rozmieszczenie, kształt oraz wielkość stanowią przedmiot badań uczonych i licznych spekulacji pseudo-naukowców.

■ Giza, ok. XXVII w. p.n.e.

? Odszukaj teorie naukowe dotyczące sposobów budowy piramid.

„Ludy morza” uderzyły także na Egipt, jednak Ramzesowi III udało się odeprzeć. Zwycięstwo to uratowało państwo faraonów tylko na pewien czas. W wyniku kryzysu społecznego i ekonomicznego kraj pogrążył się w walkach wewnętrznych. Pozbawiony silnej władzy Egipt był łatwym łupem dla najeźdźców. Zajęły go wojska nubijskie z południa, później stał się częścią imperium perskiego, a w **332 r. p.n.e.** został podbity przez Aleksandra Wielkiego. Następnie dostał się pod panowanie Ptolemeusza, a w 30 r. p.n.e. włączono go do Imperium Rzymskiego jako jedną z prowincji.

■ USTRÓJ SPOŁECZNO-POLITYCZNY EGIPITU

Egiptem rządził król, którego Egipcjanie nazywali *per-aa* (z egip. ‘wielki dom’). Z czasem Grecy przekształcili to określenie w formę **faraon**. Król sprawował z woli bogów władzę absolutną – był naczelnym wodzem i najwyższym kapłanem. W zarządzaniu krajem pomagali mu liczni urzędnicy. Najważniejszą rolę odgrywał *czati*, nazywany też **wezyrem**. Sprawował on bezpośredni nadzór nad „starszymi” miast oraz nomarchami. Obsada tych ostatnich stanowisk była bardzo ważną sprawą dla faraona, gdyż – jak pokazała historia – urzędnicy często próbowali uniezależnić się od jego władzy. Prowadziło to do osłabienia i rozpadu terytorialnego państwa. Wezyrowie i inni najbliżsi współpracownicy władcy, np. wysocy rangą dowódcy wojskowi, stanowili arystokrację urzędniczą, której podlegali urzędnicy niższego szczebla. Mieli oni rzadko spotykaną wówczas umiejętność pisania i czytania. Do grupy tej zaliczono poborców podatkowych, pisarzy i dowódców garnizonów wojskowych. W skład egipskiej elity wchodził też liczni **kapłani**. Uważano ich za pośredników w kontaktach z bogami – zastępowali w tym faraona. Stali na straży uosabianego przez władcę porządku społecznego i politycznego, dysponowali ogromnymi majątkami świątynnymi, a z czasem zaczęli przejawiać ambicje polityczne, które stanowiły zagrożenie dla władzy króla i jedności państwa. Prowadzili również zaawansowane badania naukowe, znali podstawy matematyki i astronomii, mieli rozległą wiedzę medyczną.

Średnią warstwę egipskiego społeczeństwa tworzyli **rzemieślnicy, kupcy, lekarze i pisarze**. Rzemieślnicy zajmowali się głównie wytwarzaniem przedmiotów codziennego użytku; niektórzy produkowali także dobra luksusowe. Część była zatrudniona przy wznoszeniu wielkich budowli, takich jak grobowce lub świątynie. Żołnierzy rekrutowano głównie spośród chłopów i rzemieślników. Od II tysiąclecia p.n.e. armia miała charakter zawodowy, a służba w jej szeregach dawała szansę na awans społeczny. Oddziały składały się głównie z piechoty, łuczników oraz załóg rydwanów bojowych.

RAMZES II

ok. 1305–1213 r. p.n.e.

Pochodził z XIX dynastii. Już za życia ojca, Setiego I, został namaszczony na jego następcę i współwładcę. Wspólnie zarządzali państwem oraz aktywnie uczestniczyli w przedsięwzięciach budowlanych. W pierwszym roku samodzielnego panowania Ramzes II podjął decyzję o budowie nowej stolicy państwa – Pi-Ramzes. W kolejnych latach starał się podporządkować Egipcjowi tereny syryjskie, co dopro-

wadziło do konfliktu z władcami hetyckimi. Ostatecznie zawarto układ pokojowy, a później rozwijano współpracę, potwierdzaną kolejnymi małżeństwami Ramzesa II z hetyckimi księżniczkami. Egipski władca miał kilka żon, m.in. królową Nefertari. Był ojcem ok. 150 dzieci. Pozostawił po sobie liczne budowle architektoniczne, m.in. Ramesseum i kompleks świątyni w Abu Simbel.

■ Dzieje Egiptu

Historia Egiptu liczona od końca IV tysiąclecia p.n.e. została podzielona na okresy panowania 30 kolejnych dynastii przez egipskiego historyka Manetona, żyjącego na przełomie IV i III w. p.n.e. Wykorzystał on w tym celu archiwa świątynne. Klasyfikację tę przyjęła większość badaczy. Dodatkowo wyodrębnili oni w dziejach Egiptu cztery główne epoki: Stare, Średnie i Nowe Państwo oraz epokę późną. Lata kryzysów pomiędzy nimi określa się jako okresy przejściowe, a mało poznane czasy I i II dynastii nazywa się okresem wczesnodynastycznym lub tynickim.

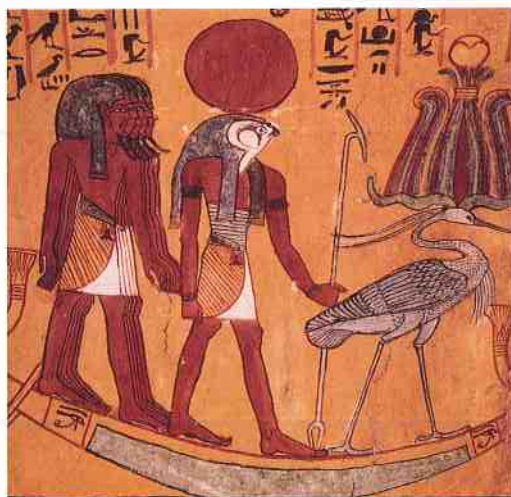
? W których okresach doszło do następujących wydarzeń: budowy wielkich piramid, rewolucji Echnatona i panowania Kleopatry VII?

Najlicniejszą grupę społeczną stanowili chłopci. Mimo że byli oni ludźmi wolnymi, mieli obowiązek pracy we wskazanych przez władcę majątkach państwowych lub świątynnych. Niewolnicy służyli najczęściej w pałacach królewskich i świątyniach. Ta stosunkowo niewielka grupa składała się głównie z jeńców wojennych. Ich liczba wzrosła dopiero po licznych podbojach, które Egipcjanie prowadzili w okresie Nowego Państwa.

■ RELIGIA EGIPCJAN

Religia egipska, podobnie jak wierzenia ludów Mezopotamii, miała charakter politeistyczny. Każda działalność polityczna, gospodarcza, kulturalna oraz wszystkie, nawet najdrobniejsze czynności życia codziennego wymagały – według Egipcjan – boskiej opieki i obecności. Dlatego świat egipskich bogów był niezwykle rozbudowany. Nigdy też, mimo prób, nie stworzono jednej doktryny obowiązującej w całym państwie.

Początkowo Górnemu Egiptowi patronował **Horus**, a Dolnemu – **Seth**. Po zjednoczeniu przewagę zyskał ten pierwszy. W okresie Starego Państwa w Egipcie ścierały się dwie koncepcje religijne. Pierwsza z nich, głoszona przez kapłanów z **Helio-polis**, uznawała za naczelne bóstwo uosobienie Słońca – boga **Re**. Miał on wyłonić się

Bóg Re z głową sokoła podczas codziennej podróży słoneczną barką po niebie.

■ malowidło ścienna, Dolina Królów, ok. 1300 r. p.n.e.

z przedwiecznego oceanu, Nun, i stworzyć kolejne pary bogów. Druga doktryna, upowszechniana przez kapłanów z **Memfis**, przypisywała stworzenie świata bogowi sztuk i rzemiosła **Ptahowi**. Ostatecznie zwycięstwo przypadło Re, którego w okresie Średniego Państwa zaczęto utożsamiać z tebańskim Amonem i czcić jako **Amona-Re**.

W Egipcie oddawano też cześć wielu innym bogom oraz boginiom – zarówno tym znanym w całym kraju, jak i lokalnym. Każdemu z nich przypisywano mniej lub bardziej określoną naturę, domenę aktywności, miejsce kultu, symbole oraz magiczne liczby. Do najbardziej znanych bogów oprócz Re i Ptaha należeli: bóg nieba **Horus**, bóg pisma, mądrości i nauki **Thot** oraz bogini miłości i nieba **Izyda**. Tę ostatnią często utożsamiano z boginią miłości i patronką żeglarzy **Hathor**, boginią zabawy i muzyki **Bastet** oraz babilońską **Isztar**. Małżonkiem Izydy był zmartwychwstający bóg, najwyższy sędzia zmarłych **Ozyrys**. Jego brat, a zarazem wróg, Seth, panował nad burzami i pustyniami. Nad zmarłymi i ich mumifikacją czuwał **Anubis**. Bogowie mieli swoje święte zwierzęta, np. Hathor – krowę, a Apis – byka. Sokół uosabiał Horusa, kotka zaś – Bastet. Niekiedy bóstwa przedstawiano z częścią ciała jakiegoś zwierzęcia: Anubis miał głowę szakala, Horus – sokoła, a Thot – pawiana lub ibisa.

Kult bogów sprawowano w świątyniach, będących miejscami ich zamieszkania. Rezydowali tam kapłani, którzy czuwali nad składaniem ofiar, odbywaniem modlitw i organizacją uroczystości religijnych.

WARTO WIEDZIEĆ

Rewolucja Amenhotepa IV

W okresie Nowego Państwa w XIV w. p.n.e. faraon Amenhotep IV podjął próbę wprowadzenia religii monoteistycznej (gr. *monos* – 'jeden'; *theos* – 'bóg'). Władca chciał, by jego poddani czcili jedynie stwórcę i pana świata, źródło wszelkiego życia, boga tarczy słonecznej Atona. Zmienił nawet swoje imię na Echnaton (z egip. 'dobroczynny dla Atona'). Porzucił również dotychczasową stolicę państwa w Tebach i zbudował nową, Achetaton (z egip. 'horyzont Atona', dziś Tell-el-Amarna). Rozpoczęła się walka z kultem innych bogów. Zamknięto dotychczasowe świątynie, a ich majątki przekazano na rzecz kapłanów Atona. Niszczono także wizerunki bóstw i wymazywano ich zapisane imiona. W działania te zaangażowano całą administrację państwową i armię. Zmiany nie okazały się jednak trwałe. Po śmierci Echnatona, za panowania jego niepełnoletniego syna Tutanchamona, rządząca państwem grupa wysokich rangą urzędników podjęła decyzję o powrocie kultu starych bóstw i zniszczeniu śladów nowej religii.

? Jakie znaczenie dla rozwoju religii miała reforma wprowadzona przez Echnatona?

Fragment popiersia Echnatona zachował się mimo decyzji o wymazaniu z ludzkiej pamięci reform religijnych wprowadzonych przez tego faraona.

■ rzeźba kamienna, Egipt, XIV w. p.n.e.

Echnaton wraz z żoną i córką został przedstawiony na płaskorzeźbie. Reforma religijna wprowadzona przez faraona wpłynęła także na zmianę kanonu sztuki. Powstawały dzieła naturalistyczne, prezentujące rzeczywistość bez upiększania. Echnaton na wizerunkach z tamtego okresu ma jajowatą głowę, wąskie ramiona, długie palce i wydatny brzuch.

■ płaskorzeźba kamienna, Egipt, XIV w. p.n.e.

TEKST ŹRÓDŁOWY

HYMN DO ATONA

W grobowcu z czasów panowania Echnatona znaleziono hymn ku czci Atona.
Za autora tego podniosłego utworu uważa się samego faraona.

O Ty, jedyny Boże, którego mocy nikt inny nie posiada.

Ty stworzyłeś ziemię według Twojego pragnienia,

Kiedy Ty byłeś sam:

Ludzi, całe bydło duże i małe,

Wszystko, co jest na ziemi,

Co chodzi na swoich nogach;

Wszystko, co jest wysoko,

Co lata na swoich skrzydłach.

Kraje Syrii i Nubii

Ziemia Egiptu;

Ty ustawiasz każdego człowieka w jego miejscu

Ty zaopatrujesz ich w ich potrzebach.

Każdy ma swoją własność,

I jego dni są policzone.

Ich języki są różnorodne w mowie,

Ich kształt podobnie i ich skóra,

Gdyż Ty, który dzielisz, podzieliłeś narody.

Ty czynisz Nil w podziemiach,

Ty sprowadzasz go na Twoje pragnienie, aby zachować lud przy życiu.

O Panie ich wszystkich, kiedy słabość jest w nich,

O Panie każdego domu, który powstajesz dla nich,

O słońce dnia, lęku każdego odległego łądu,

Ty [również] czynisz ich życie.

Ty ustanowiłeś Nil w niebie,

Aby mógł padać dla nich,

Sprawiając powodzie w górach, jak wielkie morze,

I nawadniając ich pola pośród ich miast.

Jak cudowne są Twoje plany, O Panie wieczności!

Nil w niebie jest dla obcych,

I dla bydła każdego łądu, które chodzi na swoich nogach;

Źródło: Z. Kosidowski, *Gdy słońce było bogiem*, Warszawa 1966.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Porównaj kult Atona z innymi poznanymi starożytnymi wierzeniami.
2. Wyjaśnij, jaki był – zdaniem autora tekstu – stosunek boga do ludzi, którzy nie należeli do jego wyznawców.
3. Wymień zasługi Atona wskazane przez twórcę hymnu.

■ WIARA W ŻYCIE POZAGROBOWE

Ważny element religii egipskiej, mający wpływ na funkcjonowanie państwa i codzienność jego mieszkańców, stanowiła wiara w życie pozagrobowe. Egipcjanie uważali, że doczesność to jedynie etap egzystencji, której pozostała część rozpoczyna się wraz z przejściem do świata zmarłych. Śmierć pojmowano jako oddzielenie się duszy od ciała. Przebywała ona w zaświatach samoistnie, jednak jej schronieniem były zwłoki, mające w przyszłości umożliwić powrót do świata żywych. Dlatego wielki wysiłek wkładano w zachowanie ich w nienaruszonym stanie. Ciała ubogich mieszkańców grzebano w pustynnym piasku, zapobiegającym ich rozkładowi. Szczątki faraonów i elity poddawano skomplikowanemu procesowi **mumifikacji**. W jego trakcie usuwano wnętrzności, ciała zaś balsamowano i owijano w wiele warstw bandażu. Tak przygotowane zwłoki umieszczano w sarkofagach, a następnie w grobowcach. Zmarłych zaopatrywano we wszelkie niezbędne przedmioty – starano się zapewnić im status, jaki mieli w życiu doczesnym.

■ Ozyrys

Najważniejszy mit egipski dotyczy konfliktu pomiędzy braćmi Ozyrysem i Sethem. Wierzono, że światem początkowo rządził Ozyrys. Zazdrosny Seth postanowił go zgładzić. Zaprosił brata na ucztę i podstępnie zamknął go w skrzyni, którą wrzucił do Nilu. Jednak siostra i małżonka Ozyrysa, Izysa, po długich poszukiwaniach odnalazła ukochanego i ożywiła go. Urodził się im wówczas syn Horus. Seth nie porzucił swoich planów i ponownie zaatakował brata. Pociął jego ciało na wiele części, które porozrzucił po Egipcie. Izysa zbierała je i obwiązywała bandażami, jednak nie odnalazła wszystkich i nie mogła ożywić męża. Od tej pory Ozyrys stał się władcą świata zmarłych. Śmierć ojca pomścił Horus, a pokonany Seth zbiegł na pustynię. Mit o zmartwychwstaniu Ozyrysa tłumaczył zjawisko wylewów Nilu. Boga utożsamiano z tą rzeką – gdy powracał z zaświatów, do Egiptu wracało życie (Nil wylewał). Kiedy bóg umierał (Nil opadał), do kraju powracał Seth (pustynia).

Ozyrys z insygniami władzy królewskiej.

■ kolorowana płaskorzeźba, grobowiec Tutanchamona, Dolina Królów, ok. 1330 r. p.n.e.

? Które motywy mitu o Ozyrysie przeniknęły do innych religii?

Po pochówku dusza zmarłego rozpoczynała wędrówkę do podziemi. Musiała stawić się na „sądzie ostatecznym”. Sprawował go trybunał złożony z 40 bogów pod przewodnictwem Ozyrysa. Duch relacjonował przed nimi doczesne życie zmarłego. Zadanie miały mu ułatwić gotowe odpowiedzi, wkładane podczas pochówku do grobowca – *Księgi umarłych*. Na koniec bóg Anubis kładł na jednej szali wagi serce zmarłego, a na drugiej pióro – symbol bogini prawdy Maat. Jeśli waga nie przechyliła się na żadną stronę, zmarły wiódł odtąd szczęśliwy żywot w krainie Jar. Wynik negatywny skutkował katuszami, zależnymi od doczesnych występków zmarłego.

Malowidło z grobowca wysokiego rangą urzędnika, który nadzorował prace w Dolinie Królów w pobliżu Teb. Pełnił on stanowisko *slugi w Pałacu Prawdy*.

1. Mumie Neferabeta i jego żony zostały przedstawione w centralnej części malowidła.
 2. Rozłożone skrzydła bogini śmierci, Neftydy, stanowiły symbol niezniszczalności duszy i zmartwychwstania.
 3. Krzyż bogini Izysy oznaczał zarówno miłość, jak i nieśmiertelność.
 4. Oko Horusa symbolizowało odrodzenie.
- rzeźba kamienna, Egipt, XIV w. p.n.e.

■ KULTURA EGIPTU

Na kulturę starożytnych Egipcjan wpłynęły duży potencjał ekonomiczny kraju, izolacja od innych ośrodków, trwałość oraz bogactwo życia duchowego. Jednym z ich wybitnych osiągnięć było **pismo hieroglificzne**, które w pierwotnej postaci pojawiło się na początku III tysiąclecia p.n.e. Do naszych czasów zachowały się jego liczne zabytki: rozporządzenia, listy i roczniki królewskie, rozmaite teksty religijne, opowiadania, traktaty naukowe, m.in. z dziedziny medycyny. W Egipcie rozwinęła się także architektura – wznoszono świątynie, pałace, piramidy i grobowce odzwierciedlające potęgę faraonów. Najwspanialszymi przykładami architektury sakralnej są zespoły świątynne w **Karnaku**, **Abu Simbel** i **Edfu**. Królowie egipscy wznosili także obszerne, bogato zdobione i otoczone ogrodami pałace o praktycznych założeniach architektonicznych. Jednak najdoskonalsze świadectwo wielkości tej cywilizacji stanowi architektura grobowa. Dla zmarłych faraonów wznoszono okazałe grobowce oraz świątynie, w których sprawowano ich pośmiertny kult. Oprócz piramid w Gizie władców Egiptu chowano również w grobowcach skalnych. Ich największy kompleks znajduje się w Dolinie Królów. Do czasów obecnych w pełni zachował się jedynie grobowiec faraona Tutanchamona, pozostałe zostały splądrowane jeszcze w czasach starożytnych.

Podstawowe założenia sztuki egipskiej pochodzą z okresu Starego Państwa. Ukształtował się wówczas oryginalny sposób ukazywania ludzkich postaci: głowy i sylwetki od bioder w dół przedstawiano z profilu, a ramiona i część torsów – od przodu. Władców, wysokich rangą dygnitarzy oraz członków ich rodzin prezentowano jako wiecznie młodych i pięknych, górujących wzrostem nad przedstawicielami ludu, pokazywanymi w sposób realistyczny. Usiłowano dokładnie odtwarzać otoczenie ludzi: przyrodę, zwierzęta, przedmioty codziennego użytku. Sztuki plastyczne rozwinęły się przede wszystkim w okresie Nowego Państwa.

ZABYTKI ARCHITEKTURY I SZTUKI EGIPSKIEJ

W odróżnieniu od wznoszonych z cegieł budowli mezopotamskich kamienne zabytki Egiptu przetrwały do naszych czasów w doskonałym stanie. Wraz z nimi zachowało się wiele bezcennych dzieł sztuki i przedmiotów codziennego użytku z czasów faraonów.

Świątynia Izdy została zbudowana na wyspie File na Nilu. W latach 70. XX w. podjęto decyzję o przeniesieniu zabytku na sąsiednią wyspę, ponieważ File przez większą część roku zalewały wody rzeki.

▪ świątynia, File, ok. III-I w. p.n.e.

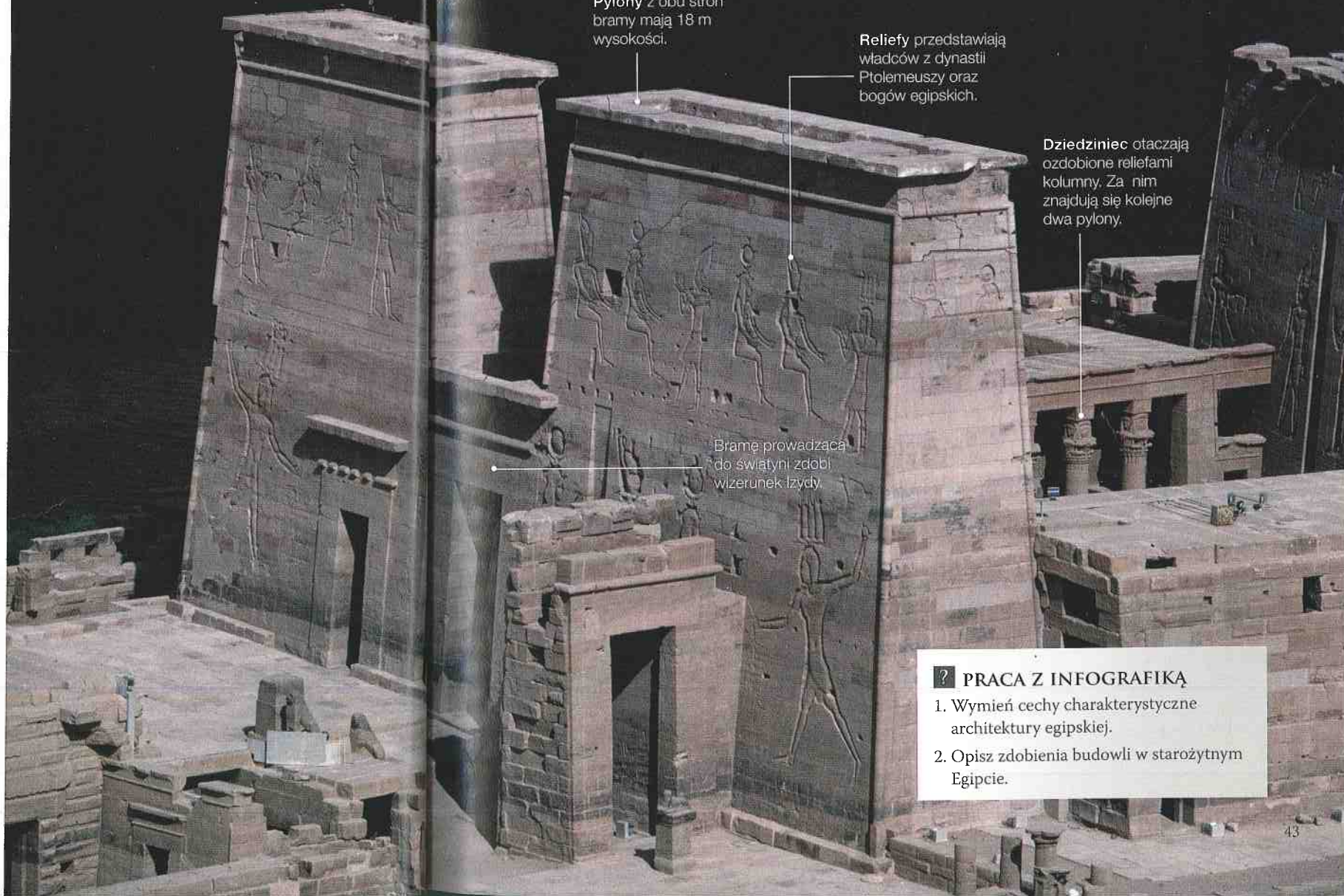
Popiersie królowej Nefertiti, zony faraona Echnatona, znalezione w 1912 r. Władczynię uznano za jedną z najpiękniejszych kobiet wszech czasów.

▪ rzeźba, Tell-al Marna, ok. XIV w. p.n.e.

Kolumny w świątyni boga Amona, Medinet Habu, ozdobiono barwnymi płaskorzeźbami i napisami hieroglificznymi.

▪ Teby (Luksor), ok. XV w. p.n.e.

Pylony z obu stron bramy mają 18 m wysokości.

Reliefy przedstawiają władców z dynastii Ptolemeuszy oraz bogów egipskich.

Dziedziniec otaczają ozdobione reliefami kolumny. Za nim znajdują się kolejne dwa pylony.

Bramę prowadząca do świątyni zdobi wizerunek Izdy.

? PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wymień cechy charakterystyczne architektury egipskiej.
2. Opisz zdobienia budowli w starożytnym Egipcie.

■ Pismo

Pismo hieroglificzne to najstarsza forma pisma egipskiego. Zapisano w nim niezwykle uroczyste teksty. W III tysiącleciu p.n.e. było ono już całkowicie rozwinięte. Składało się ze znaków piktograficznych oraz dopisków fonetycznych. Klasyczne hieroglify najczęściej malowano lub ryto na ścianach grobowców, pałaców i świątyń. Rozwój pisma oraz potrzeba umieszczania go na papirusie doprowadziły do powstania uproszczonej pod względem graficznym formy zwanej pismem hieratycznym, czyli „kapłańskim”. Używano jej do końca III w. p.n.e. przy tworzeniu ważnych dokumentów i dzieł literackich. Najpóźniej, bo dopiero ok. VII w. p.n.e., powstała najprostsza forma pisma egipskiego, tzw. pismo ludowe – demotyczne (gr. *demot* – ‘lud’). Wiele jego znaków nie przypominało już hieroglifów. Pozostało ono pismem wyrazowym – tylko część znaków odnosiła się do sylab.

Inskrypcja hieroglificzna wykuta na ścianie korytarza prowadzącego do komory grobowej piramidy Cheopsa w Gizie. Po upadku cywilizacji egipskiej pismo hieroglificzne popadło w zapomnienie. Odczytał je na początku XIX w. Jean François Champollion.

■ relief, Giza, ok. XXVII w. p.n.e.

? Dlaczego w starożytnym Egipcie wprowadzono kilka różnych rodzajów pisma?

■ ZNACZENIE CYWILIZACJI EGIPSKIEJ

Starożytni Egipcjanie stworzyli niezwykłą architekturę, bogatą sztukę, oryginalne pismo. Pozostawili po sobie urozmaicone piśmiennictwo, poświadczające ich wybitne osiągnięcia w wielu dziedzinach nauki. Uznane budzi poziom egipskiej astronomii, inżynierii, medycyny, matematyki, geometrii. Egipcjanie potrafili obliczyć powierzchnię wielu figur geometrycznych, a także objętość stożka, walca, prostopadłościanu. Już w II tysiącleciu p.n.e. skonstruowali zegar wodny. Wymyślili też kalendarz słoneczny, przejęty później przez Rzymian i znany jako juliański. Tamtejsi lekarze byli świetnymi chirurgami, internistami, pediatrami, stomatologami. Znakomitą znajomość organizmu ludzkiego zawdzięczali m.in. dzięki uczestniczeniu w przygotowaniach do mumifikacji. O wielu osiągnięciach Egipcjan zapomniano, inne na trwałe weszły do historii ludzkiej cywilizacji.

ĆWICZENIA

1. Przedstaw społeczeństwo egipskie za pomocą piramidy społecznej, na której szczycie znajduje się faraon. Scharakteryzuj poszczególne grupy ludności.
2. Wymień główne różnice między cywilizacjami Egiptu i Mezopotamii.
3. Porównaj wierzenia mieszkańców Egiptu i Mezopotamii dotyczące życia pozagrobowego.

DLA ZAINTERESOWANYCH

- K.A. Kitchen, *Ramzes Wielki i jego czasy*, Warszawa 2002.
 K. Michałowski, *Nie tylko piramidy*, Warszawa 1974.
 K. Myśliwiec, *Święte znaki Egiptu*, Warszawa 1992.
 A. Siliotti, *Egipt: świątynie, ludzie, bogowie*, Warszawa 1994.